kezeti mozgalom történetének rögzítését is. A múlt számunkban megjelent *A kolozsvári Méhkas Diákszövetkezet* (Kerekes Jenő) és a mostani számunkban közzétett *Nemzetépítés és szövetkezeti politika* (Hunyadi Attila) című tanulmányokkal beindítottuk az erdélyi szövetkezeti mozgalom leírásának sorozatát. Igaz, hogy a fent említett könyvünkben már *Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada* (Vincze Gábor), *Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola* és *Nagy Zoltán és az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom* (mindkettő Gúzs Ferenc) című tanulmányokban részletesebb betekintést nyerhetnek az érdeklődők az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom múltjába, azonban még olyan feldolgozatlan gazdag szövetkezeti múltunknak is helyet óhajtunk nyújtani, mint a Hangya Szövetkezeti Központja, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek és más kapcsolódó szövetkezeti témák.

Tesszük mindezt azért, hogy az erdélyi magyar ember magatartását jellemző, egymás kölcsönös megsegítésének többszázados hagyománya, a jelen és jövő tanulsága legyen, mert úgy hisszük, hogy ha a mai magyar közösségért felelősséget érző közösségszervezők ráébrednek ennek a forrásnak a nagy tartalékára, a jobb sorsra érdemes erdélyi magyar közösség rávezethető egy életképesebb gazdaság vitelére. Ne hagyjuk a múlt értékeit elásva hagyni, tegyünk erőfeszítést feltárásukra, és hasznosítsuk a múlt ismeretét és tanulságos gyakorlatát, jelenünk és jövőnk jobbítására.

rán a vállalati hatékonyság és vállalati/nemzeti versenyképesség jelszava alatt számos esetben a társadalmi jólét és a nemzeti szuverenitás csökkenése mellett a nemzeti gazdaságpolitikák mozgásterének tudatos és törvényekbe foglalt beszűkítése figyelhető meg, amelynek egyik oka a vállalatok és az állam eltérő célfüggvénye.

5) A növekedésorientáltság hallgatólagosan elfogadott előfeltevései és politikai szlogenjei materialista világszemléletet tükröznek, továbbá jól körülhatárolható antropológiai, gazdasági és társadalomszemlélet elfogadását követelik meg.

6) A közgazdaságtan növekedésorientáltságának megváltoztatása azonban inkább tekinthető kommunikációs kihívásnak, mint tényeken alapuló racionális vitának és döntéshozatalnak.

Az elhallgatott előfeltevések és azok következményei

Az amerikai álom megvalósításához felhasznált növekedésorientált gazdaságelmélet nem áll biztos alapokon, amint arra James Robertson is rámutat. „A hagyományos közgazdaságtan primitív elméleti feltételezéseken alapul. Kétes értékítéleteket és a tények helytelen értelmezését tartalmazza például az emberi természetről és a természeti környezetről. Kétszáz évvel lemaradt a gazdasági világ és az emberi fejlődés állapotának bemutatásában. Röviden: ténybeli, filozófiaelméleti és történelmi tévedéseken alapul. A XXI. század gazdaságának ennél erősebb elméleti alapokra van szüksége." (Robertson [1990], 20. o.)

A növekedésvezérelt rendszerek életben maradt példánya a kapitalizmus, amelynek központi tanítása szerint az emberi boldogság kizárólag az anyagi javak felhalmozásával, fogyasztásával mérhető, illetve csak ilymódon érhető el. De ne felejtsük el: minél nagyobb valótlanságot állít valaki, általában annál többen hisznek benne. Kis idő múltán már nem is illik firtatni az állítás valóságtartalmát; s mitikus tisztelet alakul ki körülöttük.

A növekedésorientált közgazdaságtan e mitikus világképével az alábbi hét jellegzetesség vizsgálatán keresztül ismerkedhetünk meg: (1) a gazdaságossági szemlélet térhódítása; (2) a kínálati oldal diktatúrája; (3) a társadalmi érdekek másodlagossága; (4) a cél és az eszköz összekeverése; (5) a tudományosság „image"-e; (6) az értékmentesség hirdetése; és (7) az emberkép torzulása.

A gazdaságossági szemlélet térhódítása

Vegyük sorra azokat a fogalmakat, amelyek kikövezték az utat odáig, hogy nem vagyunk képesek megszabadulni a növekedés és a „Mindent pénzügyi szemüvegen nézni!" elv szükségességének képzetétől.

(1) *A hasznosság.* Alapvető hiba, hogy a közgazdaságtan a hasznosságot termékek és szolgáltatások fogyasztásából és igénybevételéből eredezteti. Ezzel minden alternatív forrást kizár az elemzésből, amely nem materializálható. A hasznosság elve ezáltal nagyon határozott értékítéletet hordoz.

(2) *Az érték.* Nem képes a közgazdaságtan az érték és a piaci ár közötti különbség kezelésére. Az érték meghatározása értékrendszert feltételez, amihez viszonyíthatjuk az adott tárgyat, jelenséget. A közgazdaságtan ezzel szemben azt hirdeti: az érték megállapítására a piaci ár szolgál, pénzben minden kifejezhető, így döntéseinkhez elegendő a sorok alján szereplő végösszegek összevetése.

(3) *A verseny.* A szociáldarwinizmus hatása, hogy az állatvilágban megfigyelt jelen-

ségeket a társadalmi életre is vonatkozó törvényként állítják be. Ilyen törvény lenne a versengés (kompetíció) is. A versenyképesség kizárólagos magasztalásával a kooperáció gondolata szellemi száműzetésbe kényszerül. Itt érhető tetten az ordító különbség a természeti törvények és a társadalmi jelenségek között. Míg a farkasok nem lesznek se vérengzőbbek, se kooperatívabbak, ha viselkedésüket megfigyeljük és lejegyezzük, addig az emberek viselkedése – a visszacsatolások és kondicionálások révén – alakítható.

(4) *A versenyképesség.* Az előző tétel következményeként az embernek, a vállalkozásoknak és a nemzetgazdaságoknak alapvető „kötelességóük", hogy versenyképességüket ami elnyomóképességükkel azonosítható, minden szinten erősítsék. A globális jelszó: Ölj, vagy téged ölnek meg!

(5) *Az egyén primátusának elve.* Eszerint minden helyzetben az egyén tudja a legjobban eldönteni, hogy mi szolgálja a javát leginkább. Elegendő a fejlett országok „lelkibeteg"-iparágának forgalmi adataira, a pszichiáterek, a lelkigondozók és a gazdasági tanácsadók népes seregén végigtekintenünk, hogy világossá váljék a tétel nevetségesen gyenge alapja. Ha igaznak tekintjük a tételt, és valóban az egyén tudja legjobban, hogy mi a jó neki, akkor hogyan tehető kötelezővé az oktatás, és miért „nevelik" a szülők a gyerekeiket? A nevelés és az oktatás is – bizonyos értelemben – szisztematikus erőszak, éppen annak érdekében, mert a gyerek/fiatalember még nem tudja eldönteni és különösen nem képes következetesen aszerint cselekedni , hogy mi szolgálja a fejlődését.

(6) *A pénz mindenhatósága.* A pénz és a gazdasági hatalom mindenhatóságában egyre többen hisznek, vagy inkább egyre többekkel hitetik el ezt a tételt. Vízválasztó kérdéssé vált, hogy a társadalom szolgálatába kell-e állítani a gazdaságot, vagy a pénzközpontú gazdaság szolgálatába álljon-e a társadalom. Az ember értéke – az utóbbi szemlélet szerint – a gazdasági folyamatokban betöltött szerepének függvénye, s a descartes-i jelmondat így módosítható: „Termelek és vásárlok, tehát vagyok" (Smith [1994], 183. o.). A gazdaság(osság)i gondolkodás jellemvonása a folyamatos terjeszkedés, miközben észrevétlenül szövi át a korábban tiszteletben tartott területeket a pénzben kifejezett összehasonlításra épülő szemléletével.

A közgazdaságtan – néha úgy tűnik – sokkal dogmatikusabb és képtelenebb a lényegi megújulásra, mint ahogy azt magáról hirdeti. A megújulásra képtelenség eredménye, hogy a társadalomtudomány e diszciplínája „elveszette a társadalmat, s vele veszett a megszentelt küldetés" (Becskeházi [1992], 3. o.). El kell ismerni azonban, hogy a menedzsmenttudományokban bizonyos elmozdulás megfigyelhető az előfeltevések folyamatos megkérdőjelezése felé a posztmodern menedzsment égisze alatt, ám e szándék néhol a parttalan relativizmusig jut el, s a gyakorlati életben a neoklasszikus megközelítésmódhoz hasonlóan válik használhatatlanná.

A kínálati oldal diktatúrája

Az amerikai institucionalizmus képviselője, John Kenneth Galbraith is úgy véli, hogy a vállalatok a kockázat csökkentése érdekében igyekeznek irányítani a fogyasztók magatartását, amit az tesz lehetővé, hogy a jelenlegi fogyasztási struktúrában a fejlett országok esetében a létszükségleti javak aránya egyre csökken (Galbraith, 1970).

A gazdasági növekedés folyamatosan kiterjeszti az igények határát, és így állandóan újradefiniálja a „szükséglet" fogalmát, hiszen a kereslet megtorpanása a növekedés halálát jelentené. E szemlélet gazdaságelméleti alapját a Say-dogma jelenti, azt állítva, hogy minden kínálat megteremti a maga keresletét. A reklámok növekvő áradata azonban arra utal, hogy e dogma nem igazán működik. Ha valóban „magától" létrejönne a kereslet, akkor nem lenne indokolt hatalmas összegeket a kampányokra fordítani.

A reklámok mára szinte teljesen elvesztették informáló funkciójukat, kifejezetten és tudatosan az érzelemvilágra hatnak, életérzéseket akarnak a tudatunkba plántálni. Közben minden szimbólumot felhasználnak, amihez több évezredes történelmünk folyamán komoly értékek kapcsolódtak. Ebben a folyamatban a marketing „szócsövét" a média világa jelenti, amely készségesen kiszolgál a kínálati oldalról érkező bárminemű piaci igényt, hiszen ezzel saját anyagi biztonságát növeli. Hogy eközben milyen társadalmi károkat okoz, azt következetesen elhallgatják (vö. Isaacs [1996]).

Konrad Lorenz (1988) rámutat, hogy az emberekben nagymértékű félelem figyelhető meg: a fogyasztásban való lemaradás félelme, így az igényeknek sosem lesz felső határa. A relatív gazdagság miatt a fogyasztás növelésének, a birtoklási vágynak nincs felső határa. Az igények mindig gyorsabban nőnek, mint a képességek ezek kielégítésére. Az ókorban a fogyasztási láz a lukulluszi lakomákba torkollt. A reklám pedig mára – modern pávatollként – az igények gyors átalakítását és a jövőbeni fogyasztás lefoglalását egyaránt kiszolgálja.

A marketing sajátossága, hogy a boldogságot az elfogyasztott anyagi javak mennyiségén méri le, s így a materialista fogyasztáskultúra aktív támogatója. Ismételten feltehetjük a kérdést: ha valóban kielégíthetetlenek lennének a szükségletek, akkor mi szükség a marketingkiadások csillagászati összegére? (Daly–Cobb [1994], 87. o.)

A társadalmi érdekek másodlagossága

A szocializmus és a kapitalizmus a boldogságot egyaránt az anyagi jóléttel próbálta/próbálja elérni, s ebből a szempontból egyaránt kudarcra ítéltetett mindkét rendszer. S bár a módszerek megváltoztak, a lényeg ugyanaz maradt: mindkettő az emberi szükségletek megtervezését tűzi ki célul; ám az egyik az államon, a másik a vállalatokon keresztül teszi ezt. Mindkét rendszer figyelmen kívül hagyja a gazdaság terjeszkedését behatároló természeti és társadalmi környezet létét. A hidegháború gazdasági versenye is szerepet játszott abban, hogy az egymástól elzárt rendszerek nem a tényleges jólétben, hanem a sokkal egyszerűbben mérhető gazdasági kibocsátásban mérték össze képességeiket.

A piaci árrendszer hatékony működésének alapfeltétele, hogy a piaci ár a teljes termelési költséget tükrözze, mégis a vállalatok – a versenyképesség szempontjából – legelemibb célja a költségek minél nagyobb átterhelése olyan szereplőkre, akik nem képesek ez ellen hathatós védekezésre. A társadalom érdeke viszont az, hogy az árrendszer megbízható legyen, s ne kelljen se többet fizetnie a monopolárak miatt, se ne kelljen az esetleges alacsony árak következtében később sokkal nagyobb kompenzációt fizetnie (például mesterségesen alacsony olajár esetén).

A gazdasági és társadalmi érdekek ütközésének szemléletes példája a külső adósság kérdése, mert társadalmi szempontból bármennyire is kívánatos egy adott fejlődése érdekében az adósságok visszafizetésének felfüggesztése (eltörlése), mégsem mer felelős politikus ilyen véleménnyel kiállni nemzetközi fórum elé, mert ez az ország „kedvezőtlen nemzetközi megítéléséhez", a „hitelbesorolás várható romlásához" vezet. E példa segít érzékeltetni, hogy a nagy horderejű kérdésekben az össztársadalmi érdekek messze a pénzügyi és gazdasági megfontolások mögé kerülnek.

Cél és eszköz összekeverése

Alapvető kérdés, hogy a társadalom célját vagy eszközét jelenti-e a növekedés. Ha a növekedést minden kritika nélkül objektív, abszolút céllá emeljük – amint azt ma a gazdaságpolitikák többsége teszi –, akkor azonnal legalizálhatnánk a maffiák működését (adóztatás nélkül), akárcsak a drogkereskedelmet és a prostitúciót, hiszen ha ezek a legális piacon aktualizálnák ügyleteiket, akkor – legalábbis a jogi szabályozás megváltozásának évében – lényegesen magasabb növekedést lehetne kimutatni. A példa abszurd, mégis belefér a növekedésorientált gazdaságpolitikák erkölcs nélküli világába. Ha viszont arra vállalkozunk, hogy a munkanélküliség csökkentését, az életszínvonal javítását és a közjavak fejlesztését tűzzük ki célul, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy mindebben a gazdasági növekedés legfeljebb csak eszköz lehet, nem pedig cél.

Szintén katasztrofális eredményhez jutunk a „Több jobb" és a „Gazdasági növekedés jó" tételek összekapcsolásával. Így minden jóvá válik, ami elősegíti a gazdasági növekedést; ennek megfordításaként pedig minden rossz, ami akadályozza, lassítja ezt. A kábítószer-kereskedelem legalizálása hozzájárulhatna a kimutatott gazdasági növekedéshez, viszont a család szinte minden klasszikus tevékenysége (szülők által végzett nevelés baby-sitter helyett, otthoni családi ebédek a gyorsbüfék helyett) csak akadályozza a gazdasági expanziót.

A növekedés hangoztatása, önmagában való célként kitűzése üres és veszélyes demagógia. Ha mélyebben elgondolkodunk, észrevehetjük, hogy a növekedés semmilyen esetben sem lehet öncél: csupán eszköze egy másik kitűzött cél megvalósítási folyamatának. Tekintsünk egy gyakorlati példát! Ha házat építünk, akkor az építkezés során a ház fala egyre magasabb lesz, napról napra növekszik. Ám a kitűzött cél nem a fal növelése volt, hanem egy ház építése, hogy legyen hol lakni. Aki az alapcélt, azaz a ház építését felcseréli a fal növelésével, azt előbb-utóbb speciális intézményben fogják kezelni. S mégis, a politikusok – tisztelet az esetleges kivételnek – ebbe a hibába esnek. Nem az a fontos, hogy az embereknek legyen hol lakniuk, s mindenki alapvető létszükséglete kielégítést nyerjen, hanem hogy egy mennyiségi mutató, a GDP növekedjen. A fenti példa gyakorlati alkalmazása esetén ez azt jelenti, hogy nem az emberhez méltó és megfelelő méretű családi házak építésére ösztönöz a gazdaságpolitika, hanem az építőipar forgalmának növelésére, függetlenül attól, hogy az a százötödik mega-bevásárlóközpont, bordélyház, vagy esetleg családi ház, kórház, iskola lesz. A nyilvánvaló anomália megszüntetésében segíthet a növekedés keretfeltételeinek tisztázása, mert amint Donella Meadows figyelmeztet, „a növekedés nem automatikusan jó – megítélése attól függ, hogy mi növekszik, ki húz hasznot belőle, és mi az ára".

A növekedés tragédiája éppen abban nyilvánul meg, hogy a cél és az eszköz ugyanaz (Smith [1994]) Szembesülnünk kell az egyre erősödő gyanúval: nem vált a korábban elfogadhatónak ígérkező részcél végső céllá? Egy sakkjátszmát hiába követünk figyelemmel külső szemlélőként, nem fogunk rájönni, hogy mi a játék lényege, bár a szabályokat egyre teljesebben írhatjuk le. Az egyszerű – értékmentes és „objektív" – megfigyelés nem világítja meg a lényeget, a játék nevelő hatását, az elme csiszolását, a kikapcsolódást, a fegyelem és koncentráció karbantartását és az önnevelés (győzni és vesz-

teni tudás) jellemépítő hatását. Ugyanígy a piaci szabályszerűségek megfigyeléséből még nem következtethetünk azok valódi céljára.

A tudományosság „image"-e

A jelenleg uralkodónak kikiáltott növekedési paradigma nem tűr meg más felfogást maga mellett, magát törvényerejűnek kiáltva ki önálló életre kelt, így gyakorlatilag lehetetlenné téve a cáfolhatóságot. Karl Popper óta azonban a közgazdaságtanban elfogadottá vált a tudományos elméletek azon alapfeltétele, hogy cáfolhatók (falszifikálhatók) legyenek (Popper [1976]). Ám a növekedési paradigma igen féltékenynek mutatkozik, miközben folyamatosan tudományosságát igyekszik bizonyítani.

„Tudományt alkotni mindenáron!" – ez vezérelte azokat, akik a közgazdaságtant az akadémiai életbe bevezették. Angliában, Oxfordban 1825-ben alapították az első politikai gazdaságtan tanszéket, nem kismértékben felborzolva az egyetem oktatóinak idegeit. Ez érthető is, hiszen az első professzor – Nassau W. Senior (1790-1864) – székfoglaló előadásán megjósolta: „az új tudomány fontosság és hasznosság szempontjából a közvélemény szemében a legelső erkölcsi tudományok között foglal majd helyet." (Schumacher [1991], 40. o.)

Annak tudatosításában, hogy „a közgazdaságtan sokkal inkább egy szakmának, mintsem tudománynak tekinthető" (Aulin [1997], 33. o.) egy idézetünk segíthet. „A neoklasszikus közgazdaságtan látszólag rendelkezik a tudományos diszciplínáktól megkövetelt alapvető vonásokkal, de egy olyan ideológián alapszik, amely a gyakorlatban korlátozza a vizsgálandó problémák és elemzésük módszereit; a tudományos teljesítmény olyan kritériumait hozta létre, amelyek sokkal inkább a szellemi ráfordítás bonyolultságát, mintsem az eredmény minőségét veszik figyelembe." (Ward [1972]; idézi Román [1977], 131. o.)

Az értékmentesség

Még a világhírű magyar közgazdász, Kornai János is elismeri, hogy „minden gazdaságpolitikai választásban végső soron meghatározott értékrend fejeződik ki" (Kornai [1993], 1041. o.), így nincsenek „tiszta", értékmentes gazdaságpolitikai döntések.

Ezzel szemben Milton Friedman kijelenti, hogy a „pozitív közgazdaságtan elvileg független bármilyen etikai megfontolástól vagy normatív ítélettől" (Friedman [1986], 18. o.). Később viszont azt állítja, hogy „a közgazdaságtan bizony sötéten látó tudomány, mivel felteszi, hogy az ember önző és pénzhajhász" (ibid. 40. o.). Ezt az ellentmondást látva elbizonytalanodhatunk: bár Friedman szeretné, ha nem lenne a tudományterületén etikai megfontolás, rögtön meg is cáfolja önmagát. Kialakul emellett a kettős mérce cinikus formája is: „Én veled szemben piackonform módon versenyzem, kíméletlenül; de te nem teheted ugyanezt velem, mert neked értékeid vannak, amik köteleznek."

Logikus megoldásnak tűnhet, hogy a kutatók értékítéleteit kell nyílttá (explicitté) tenni. Gondot jelent viszont, ha a kutatók nincsenek tudatában értékítéleteiknek, és/vagy nem mondanak igazat. Ezért válik fontossá, hogy az elméleteket ideológiakritikának vessék alá, s így nyilvánossá váljanak a szándékosan (vagy nem szándékosan) leplezett érdekek, motívumok. További jogos igény, hogy az elméletek alkotói szembesüljenek az általuk esetleg nem is szándékolt következményekkel. Itt visszajutottunk a hipotézisalkotók felelősségéhez és értékeikhez.

Karl Popper szerint „az objektív és értékmentes tudós nem az ideális tudós. Szenvedély nélkül lehetetlen dolgozni, különösen nem a tiszta tudományban. Az »igazság szerelme« kifejezés nem puszta metafora." (Popper [1976], 292. o.)

A közgazdaságtan és az erkölcs szétválasztásával az értékmentesség legmélyebb mozzanatához jutottunk el, amely alapjaiban felelős a korábbiakban felvázolt – kedvezőtlen – folyamatok beindulásáért és jelenlegi állásáért. A gazdasági életet irányító elméletek (és maguk az elméletet alkalmazók) szinte teljes mértékben függetlenítették a közgazdaságtant és az azt alkalmazó üzleti szektort az erkölcsi megfontolásoktól. Eközben olyan abszurd tételeket hirdetnek, miszerint a magánbűnök (önzés), az egyéni anyagi előnyök hajszolása valami sajátos belső logika folytán a társadalom javát szolgálja. Tudathasadásos állapot jött létre, amelyet az üzleti élet számos szereplője is megszenved: a magánéletben vallott értékek nem ültethetők át a gazdasági életbe, mert azok „nem jövedelmezőek". Kimondható, hogy a közgazdaságtan alapvető hibát követett el, mikor – a gazdasági és erkölcsi megfontolások szétválasztása révén – a materiális jólét növelését állította a közjó szolgálatának helyébe.

Az eltorzított emberkép

Wilhelm Röpke (1899–1966), a „harmadik út", a szociális piacgazdaság német főideológusa így ír *Civitas humana* című könyvében: „Ezzel elérkeztem a gondolkodásnak ahhoz a legmélyebb rétegéhez, amelyet – remélhetőleg számtalan más emberrel együtt – vallok. Mindig restelltem erről beszélni, mert azok közé az emberek közé tartozom, akik nem szívesen viszik

vallásos meggyőződésüket a nyilvánosság elé. Ezúttal azonban világosan ki szeretném mondani: kultúránk betegségének legmélyebb oka az a szellemi-vallási válság, amely minden egyes ember lelkében dúl, és amelyet csak az egyes ember tud lelkében legyőzni. Bár az ember mindenekelőtt homo religiosus, egy évszázada kísérletezik kétségbeesetten azzal, hogy Isten nélkül meglegyen, és Istentől eltávolodott, sőt istentelen sajátmagát, tudományát, művészetét, technikáját állítsa öntelten Isten helyére." (Röpke [1996], 21. o.)

A nyugati konzumerizmus akadályozza egy világméretű szolidaritáson alapuló gazdaság kibontakozását azáltal, hogy azt a szemléletet szentesíti, amely az egoizmust a gazdaság elfogadható alapjának tekinti, s nem pedig anomáliának, amely eltorzítja a megfelelő módon működő gazdaság céljait. Ezek után érthető, hogy a piac fogalma új tartalmat kaphat: az intézményesült önzés színterévé válik, ahol megszűnik a résztvevők egyéni felelőssége, mert „joggal" hivatkozhatnak arra: nem tettek egyebet, mint a kialakult szabályok szerint játszottak. Nincs még egy tudományterület, amely kísérletet tenne arra, hogy a világot alakítsa a modelljeihez, ám a jelek szerint a közgazdaságtan éppen ezen munkálkodik.

Herman Daly hevesen kel ki az akadémiai életben tapasztalt visszásságok láttán. „A közgazdaságtudományi egyetemek tanszékei csak az emberek idejét pazarolják. Mással sincsenek elfoglalva, minthogy az általuk kanonikus feltevéseknek nevezett premisszák logikai hatásait vizsgálgassák." … „Sajnos ezek a feltevések teljes mértékben mellőzik a közösség bármiféle fogalmát, legyen az társadalmi vagy ökológiai. Ami ezek után marad: az az elszigetelt egyén – a homo oeconomicus." (Daly [1995])

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a homo oeconomicusról (továbbiakban H.E.), a „gazdasági emberről", mint elméleti emberképről, milyen „személyiségrajz" készíthető. A H.E.: (1) csak individuum, nem közösségi lény; (2) alapvetően önző, saját haszonmaximalizálásával törődik; (3) központi törekvése a gazdasági tevékenység által megszerezhető, pénzben kifejezett összeg maximalizálása; (4) a boldogságot és az elégedettséget az anyagi fogyasztásban leli; (5) igényei fizetőképes keresletben nyilvánulnak meg; (6) racionális; (7) feltétel nélkül hisz a tudományban; (8) „világnézetileg semleges", így az erkölcsmentesség jellemzi. (Peet [1992], Daly [1995] és Robertson [1990], 25. o. alapján)

A H.E. lényegét tekintve a hét főbűn alapján megkonstruált „lény" (Boulding [1992], 86–90. o.) és a tudomány „csőlátási hajlamának" (Madarász [1994]) áldozata, aki nem a valódi (örök) értékeket keresi, hanem egy délibábként csillogó életstílus után vágyakozik (vö. Kassiola [1990], 125–149. o.).

Zárszóként

Eddigi tapasztalatom szerint a legfontosabb ok, amely alapjaiban felelős a felvázolt folyamatok beindulásáért és a jelenlegi helyzetért, a gazdaság és az erkölcs szétválasztása. A gazdasági életet magyarázni és irányítani hivatott elméletek, illetve az elmélet alkalmazói szinte teljesen függetlenítették a közgazdaságtant és az üzleti szektort az erkölcsi megfontolásoktól. Olyan tételeket hirdetnek, miszerint a magánbűnök (önzés) és az egyéni anyagi előnyök hajszolása a társadalom javát szolgálja. Tudathasadásos állapot jött létre, amelyet az üzleti élet számos szereplője is megszenved, hiszen a magánéletben vallott értékek többnyire nem ültethetők át a gazdasági életbe, mert azok „nem jövedelmezőek". Kimondható, hogy a közgazdaságtan alapvető hibát követett el akkor, amikor – a gazdasági és az erkölcsi megfontolások szétválasztásával – kizárólag a materiális jólét növelését tűzte zászlajára a jóval általánosabb közjó szolgálata helyett.

Elgondolkodtató, hogy bár sokan hangsúlyozzák az emberi értékek elsőbbrendűségét, azt már nem gondolják végig, hogy ez miképpen képzelhető el olyan gazdasági rendszerben, ami már nevében is tagadja ennek lehetőségét. A kapitalizmus szó jelentése a Révai-lexikon szerint a tőke uralmát jelenti a többi termelési tényező, így az ember felett is. Túl sok mindent fogadunk el adottságként, amit valójában mi magunk kötünk ki feltételként, ezért végig kellene gondolni, hogy mi az, ami társadalmilag kívánatos, de a jelenlegi gazdasági rendszer rendezőelvei nem segítik ezek megvalósulását. Ehhez viszont határozottan állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy az ember van a gazdaságért, vagy a gazdaság az emberért.

Mivel a strukturális bűn (erkölcstelen rendszerek) léte egyre nyilvánvalóbb a mai társadalmi, gazdasági berendezkedésben, ezért nem menekülhetünk fatalizmusba (ami megváltoztathatatlan sorsba, rendszerekbe való kényelmes, ám lényegében cinikus beletörődést jelent), s ugyanígy nem fogadható el determinizmussal ("történelmi törvényszerűségekre" hivatkozva) védelmezni gazdasági, társadalmi intézményeket és jelenségeket.

Nem várhatjuk a tudománytól és a politikától az emberiség nehézségeinek megoldását, ugyanis a legmélyebb problémák az emberből magából erednek, ezért orvoslásukhoz is az emberi lélek változására van szükség. Csak akkor van esély az emberiség esztelen önpusztításának megállítására, ha sikerül megszabadulnunk a földhöz ragadt, mindent elárasztó materialista világszemlélettől, s végiggondoljuk helyünket és feladatunkat a világban. Még kezünkben a választás lehetősége, létezik alternatíva!

Nemzetépítés és szövetkezeti politika

HUNYADI ATTILA

A XIX. századtól, a többnemzetiségű államokban majdnem valamennyi nemzetiség önálló szövetkezeti intézményrendszert („mozgalmat") hozott létre. A szövetkezetalakítások egyik elsődleges és visszatérő motívuma az volt, hogy ezzel erősítsék saját nemzeti intézményrendszerüket.

Ebben a tanulmányban azt szándékozom megvizsgálni, hogy a nemzeti kisebbségi/kulturális összetartozás-tudat, azonos értékrend hogyan erősítheti a kisebbség tagjaiban a kooperációs készséget, illetve fordítva, milyen hatással van a szociális-kulturális problémákra is odafigyelő konkrét gazdasági kooperáció a nemzetkisebbségi tudatra (kohézió), struktúrákra (szabadság, részvételi demokrácia, devolúció), kultúrára (szolidaritás-együttműködés)? A következőkben az erdélyi magyar nemzetiség szövetkezeti hagyományait ismertetem. (Egy következőben néhány nemzetközi, a szász és román szövetkezeteket fogom tárgyalni.)

A szövetkezetek helyesen értelmezve – modern intézmények, melyek az iparosodás és a hagyományos önellátó gazdálkodási struktúrák felbomlása nyomán jöttek létre a XIX. században egy liberális és individualista gazdasági környezetben. A szövetkezeti mozgalmaknak ott sikerült komoly sikereket felmutatni, ahol a szövetkezésben részt vevők között létezett valamilyen összetartozás-tudat, és képesek voltak jól artikulálható közös igényeket/törekvéseket megfogalmazni. Ugyanakkor elegendő szellemi és anyagi erőforrással rendelkeztek saját kezdeményezéseik megvalósításához. A szövetkezetek nem pusztán gazdasági érdekek alapján jöttek létre.

Széles szövetkezeti gazdasági struktúrák (mozgalmak) épültek ki olyan közösségi kooperációs előképeken, amelyek gazdasági rétegződéstől, osztálytól független társadalmi kohéziót, szolidaritást, összetartozást jelentettek. Valamely nemzeti kisebbség és kultúra megerősítésének politikai vagy társadalmi programja gazdasági téren legtöbbször a saját *kisebbségi szövetkezeti mozgalom* (kulturális alapon szervezett szövetkezetek érdekvédelmi-gazdasági szervezete/rendszere) kiépítésében és működtetésében találta meg azt a mechanizmust, amely anyagilag is képes volt a *nemzeti/kulturális célkitűzések*et finanszírozni/támogatni. A szövetkezeti jellegből ez szinte szükségszerűen következett, hiszen a gazdasági intézmények közül a szövetkezet ágyazódik leginkább a közösségbe, működése a legközvetlenebb kölcsönhatásban van a közösség tagjainak igényeivel és értékrendjével, akiknek részvétele nélkül nem is működhet. A szövetkezet tehát egyszerre társadalmi egyesület és gazdasági vállalat is.

A szövetkezet önkéntesen társuló személyek autonóm egyesülete, amelyet a tagok hoznak létre személyes részvételükkel és vagyoni hozzájárulásukkal közös/kölcsönös gazdasági, szociális és kulturális törekvéseik/érdekeik/szükségleteik érvényesítése/ellátása céljából; mindezt egy olyan gazdasági vállalkozás által valósítják meg, amelynek tulajdonosai a tagok, akik a szövetkezet irányítását közgyűlésük által demokratikus módon ellenőrzik.

A szövetkezetek szociális-kulturális affinitását szavatolja helyi, decentralizált jellegük, valamint ember- és közösségközpontúságuk. Míg a „nyitott kapu" elv (nem korlátozott számú tagság) biztosítja bárki csatlakozását, a szomszédsági elv az üzemméretet gazdaságossági és áttekinthetőségi szempontok alapján ésszerűen szabályozza. A kettő közötti ellentmondás tehát csak látszólagos, valójában a két alapelv kiegészíti/korrigálja egymást. A szövetkezetek a nemzetközi alapértékek, irányelvek és saját alapszabályaik értelmében nyelvi, faji, vallásfelekezeti, nemi vagy más megkülönböztetés nélkül fogadnak tagságukba bárkit, aki megfelel a szövetkezeti tagság alapszabályban rögzített előfeltételeinek – főként gazdaság(osság)i vagy területi, de lehetnek minőségi vagy erkölcsi elvárások is – és egyetért a szövetkezeti vállalkozás céljával. A szövetkezeti „nyitott kapu" elve (nem korlátozott számú tagság, változó alaptőke) tehát nem diszkriminatív: önkéntességen és szabad társuláson alapul. Ahhoz, hogy megértsük, miért helyeznek a szövetkezetek olyan nagy hangsúlyt a részvételre, figyelembe kell vennünk, hogy a gazdaságos és felelős működés érdekében a tagok tipikusan hármas érdekeltséggel vesznek részt a szervezetben: mint *társtulajdonosok*, mint *ügyfelek* (foglalkoztatottak vagy a szövetkezet szolgáltatásainak igénylői/felhasználói), illetve mint ugyanannak a *közösség*nek a *tagjai* (rezidensek, érdek/értékközösség). Egyik társtulajdonos sem csupán tőkebefektetői minőségében áll kapcsolatban a szövetkezettel. Ezt nevezik *szomszédsági elv*nek; e társadalomgazdasági érdekközösség (felelősségvállalási – közös vállalkozási) nemcsak (helyi, regionális) területi-közigazgatási egység körül érvényesülhet (a törvények rendszerint ezt írják elő), hanem felekezeti, szociális, nemzeti, kulturális *értékközösség*ben is.

A szövetkezetek a piacgazdaság és a nyitott társadalom részintézményeiként több funkciót teljesítenek:

1. Infrastruktúra javító (piackiegyensúlyozó) szerep: olyan területeken/ágazatokban is létrejöhetnek, amelyeken a tőkés befektetés vagy az állami szociálpolitika nem kifizetődő, ezáltal tehát addig nem létező szolgáltatásokat honosítanak meg, munkahelyeket, egyéb szociális (lakásépítés) vagy kulturális (iskola, óvoda) intézményeket hoznak létre a helységben. Monopolhelyzetet törhetnek meg új vállalkozás beindításával, értéktöbblethez juttatva a termelőket, továbbá egészséges versenyhelyzethez (potenciális árkiegyenlítés, kínálatbővítés, minőségjavulás), mind-

ezek a fogyasztónak is előnyt jelentenek

2. Értéktöbblet-teremtő erő: hozzáadott érték növelése az üzemi szervezet (economies of scale) és technika tökéletesítése által (pl. feldolgozás) révén (termelői oldalon). Termékpálya nyomonkövethetősége, közös márka, minőségszavatolás, közvetítői lánc rövidülése (fogyasztói oldalon is nyereség).

3. Szociális szerep: munkaerő(át)képzésre, oktatásra alapszabályszerűen keretet nyújtanak. Munkanélküliség-csökkentő szerepet töltenek be egyes vállalatok átvételével: R.E.S. (rachat d'entreprise par leur salariés), fenntartható helyi foglalkoztatás. A gazdaságban etikai alapelveket alkalmaznak (környezetbarát és egészséges termékeket népszerűsítenek).

4. Társadalmi szerep: a nyitott társadalom elveinek megfelelően az érintetteket fokozottabban véleménynyilvánításhoz, a róluk szóló döntésekben való aktív/tényleges részvételhez segíti (pl. az EU Közös Agrárpolitikája megfogalmazásában és végrehajtásában, vállalati döntésekben: „joint stock ownership", német „cogestion").

A magyar kisebbségi szövetkezetek a két világháború között

A kisebbségi nemzetépítés korszakolása tekintetében természetesen a trianoni közhatalomváltozás képezi a cenzúrát. A szövetkezeti-gazdasági önállósulás általi nemzetépítés elgondolása új fordulatot vett a két világháború közötti megváltozott helyzetben, azáltal, hogy az utódállamok kormányzatai a szövetkezeti intézményt is felhasználták az új állam „nemzeti" gazdaságának és identitásának stabilizálása és modernizációja céljával. Legtöbb helyen 1918 után a „nemzeti szövetkezeti mozgalom" eszközzé vált az utódállamok kormányzatai kezében a földreform végrehajtásában, valamint a rurális társadalom s ezáltal az egész „nemzet" stabilizálásában, a népesedési és gazdaság-politikában. A kisebbségek számára – kulturális létük fenyegetettsége miatt is – vált különösen fontossá a szövetkezeti érdekvédelem nemcsak gazdasági, hanem szociálpolitikai (foglalkoztatás- és kamatpolitika) és nemzetkisebbségi szempontból is (földbirtoklás, nemzeti kultúra támogatása).

A trianoni szerződéssel az OKH-hez tartozott 2474 hitelszövetkezet 64,5%-a maradt az utódállamokban.[1]

Felvidéken az 1919-ben Pozsonyban létrehozott csehszlovák „Központi Szövetkezet" radikálisan megszakította a szövetkezetek kapcsolatát a magyarországi központokkal. A magyar lakosságú körzetekben 1923-ban kezdték meg a területükön működő szövetkezetek önálló szövetségbe való szervezését. 1925-ben alakult meg Galántán a „Hanza" Szövetkezeti Áruközpont, majd 1929-ben az önálló „Hanza" Szövetkezeti Szövetség. A 310 fogyasztási és 150 hitelszövetkezet, valamint 33 más típusú magyar szövetkezet helyi szinten főleg a kultúrházak, iskolák és templomok építéséhez járult hozzá. A központ áruraktára, gépparkja, likőrgyára, mezőgazdasági terményfelvásárló osztálya mellett nyomdaszövetkezetet is működtetett. A hitelszövetkezeti hálózaton kívül kevés magyar pénzintézet maradt.

A délvidéki magyarság tervszerű szociális és gazdasági elszegényítés áldozata lett Jugoszláviában. A központosítás és diszkriminatív adópolitika (túladóztatás, hatósági visszaélések) miatt a magyar gazdasági intézmények beolvadni kényszerültek valamely szerb intézetbe. A félmillió délvidéki magyarnak egyetlen számottevő pénzintézete sem maradt. Az 1918-ig fennálló 168 pénzintézetből néhány jelentéktelen pénztár maradt meg; 230 különféle tevékenységű magyar szövetkezetből pedig mindössze 17 maradt.

Erdélyben az addigi OKH kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek „Szövetség" Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja (a továbbiakban GHK) céggel új központot alapítottak Kolozsváron, s ugyanebben az évben a fogyasztási szövetkezetek is Hangya központ névvel Nagyenyeden. A két magyar központ jogi elismertetését csak 1923-ban sikerült kiharcolni: önállóságuk megőrzése fejében le kellett mondaniuk mindazon kedvezményekről és támogatásról, amelyeket az új állam egész területére kiterjesztett regáti szövetkezeti törvény a román szövetkezetek számára biztosított. A magyar szövetkezeteknek kormányrendelettel megengedték, hogy 1938-ig a monarchia kereskedelmi törvényének szövetkezeti előírásai szerint működjenek. A nagyobb arányú kibontakozást elősegítette az 1929-i új (parasztpárti kezdeményezésű) szövetkezeti törvény, amely önálló, irányító, szervező és ellenőrző ún. uniók létesítésére adott lehetőséget, továbbá adózási és illetékkedvezmények-ben részesítette a szövetkezeteket. Ez a kisebbségeknek is kedvező törvény volt érvényben (1935. évi módosításokkal) az 1938. februári (a szövetkezeti autonómiát durván megsértő és a kisebbségi uniókat betiltó) rendelettörvényig.

Az első kisebbségi évtizedben a szövetkezetek szép eredményekkel működtek, ám a gazdasági válság és a konverzió megbénította a hiteléletet is. Ezek negatív hatásának ellensúlyozásá-

	OKH 1920 előtt.	OKH 1920 után	Romániában	Jugoszláviában	Csehszlovákiában	Ausztriában	Összes veszteség
			maradt				
Hitel-szövetkezet	2 474	869	702 (28,27%)	454	428	21	1 605 (64,5%)
Község	6 632	1 834	2 259	1 096	1 411	32	4 798
Tag	698 754	277 775	220 646	86 718	109 424	4 191	420 979

[1] Wanke Gusztáv: *A hitelszövetkezeti ügy Magyarországon*. Bp. 1935. 28-29

ra a magyar szövetkezeti központok szervezetszintű stratégiaváltást hajtanak végre. A hitelszövetkezeti központ 1935-ben munkatervbe foglalta a tevékenységbővítést (üzletág diverzifikáció), az önsegélyre alapozó intenzív növekedést. Ennek nyomán fellendül a tejszövetkezetek és gazdasági szakosztályok szervezése minél több tevékenység szövetkezeti lefedésére (beszerzés-értékesítés, feldolgozás, biztosítás, háziipar, fakitermelés); alaptőkeemelés történik, hitelnyújtásnál a termelési, beruházási célú kölcsönök és a rövid lejáratú, kis összegű kihelyezések kapnak elsőbbséget. Intenzívebbé válik a kapcsolat és konkrét együttműködés az Erdélyi Gazdasági Egylettel, valamint az egyházakkal és magyar közintézményekkel is.

A magyar intézmények koordinált tevékenységére és a magyar nemzetkisebbségi szolidaritásra egyre fokozottabb igény fogalmazódott meg – különösen a gazdasági válság és konverzió hatására. A koordinációt érdekegyeztetési-képviseleti és pénzügyi/finanszírozási szempontból tartotta különösen fontosnak minden magyar intézmény.

Míg az OMP kongresszusain a Közgazdasági szakosztály ülései teremtettek fórumot valamennyi magyar társadalmi/gazdasági szervezetnek nézeteik megvitatására, hiányzott az érdemi döntéseket hozó és alkalmazó operatív, integráló szerv. „Az elmúlt 15 esztendő tapasztalataiból megállapítható, hogy a jövőben magyar kisebbségi társadalmunk csakis úgy tudja helyét megállani, ha megmaradt gazdasági és pénzügyi intézményeit egységes irányítás mellett újjászervezi. E cél elérése érdekében megalakítandó az erdélyi magyarság Gazdasági Tanácsa akként, hogy abban az erdélyi magyar gazdasági érdekképviseleti szervek megfelelően képviselve legyenek" - így szólt az OMP kongresszusának határozati javaslata *A magyar gazdasági és hitelszervek egyesítése* címmel.[2] A szászok gazdasági parlamentjét mindvégig paradigmatikus szerveződési modellként említi a két világháború között az erdélyi magyar értelmiségi és gazdaságpolitikai elit. Az ideális Gazdasági Tanács nem valósulhatott meg, ám hasonló célokkal indult a Magyar Népközösség keretében (1938) szervezett gazdasági alosztály.

A tőkekoncentráció előnyeinek elérése céljából a gazdasági szakemberek több ízben javasolták a magyar pénzintézetek fúzióját, hogy ezek legalább a középbankok tőkeerejével bíró „gondosan érdekelt" vagyoni erejű pénzintézetté tömörülve a fluktuáló tőke bizalmát hatékonyabban megszerezhessék és a magyar jellegű intézmények refinanszírozását kellőképpen biztosíthassák. Egy nagy magyar bank létrehozását a magyar pénzintézetek fúziója útján képzelték el, a vidéki kisintézetek mint annak fiókjai működtek volna tovább. „A magyar bank elgondolást azonban alacsony egyéni érdekekből és személyi önzésből nem lehetett megvalósítani. Így a magyar pénzintézeti szervezet, mely a magyar gazdasági életben a vezető szerepet követelte magának, nem tudott nemzetiségi hivatásának a magaslatára emelkedni, sem nemzetgazdasági feladatát betölteni. Politikusaink és népmozgalmi vezetőink nehezen ébredtek rá arra, hogy az erdélyi magyarságnak ugyanolyan tőkeerős és nemzetiségi jellegű intézetekre lesz szüksége, mint amilyen intézete a magyar uralom alatt a román és szász kisebbségeknek voltak."[3] – írja 1939-ben Oberding József György.

A kisebbségi magyar bankok érdekképviseleteként 1922-ben alakult az Erdélyi Bankszindikátusnak szerkezetéből adódóan sem sikerülhetett a „magyar nemzetiségi hitelintézmény"-től elvárt feladatok ellátása.[4] Célja és hatásköre pusztán alkalmi érdekegyeztetés volt: az összes bankot közösen érdeklő erkölcsi és anyagi ügyekben közös elhatározásokat és közös eljárásokat kidolgozni és végrehajtani. Csupán a bankérdekek általános védelmét tekintette feladatának; szorosabb (nemzeti szolidaritáson alapuló) kölcsönös érdekegyeztetést csak a gazdasági válság és a konverzió eredményezett. Az Erdélyi Bankszindikátus gyengeségét a magyar jellegű tőke túlzott szétdaraboltsága magyarázza. Hátrányos volt a magyar tőke túlzott megosztottsága (81 intézet között 320 millió saját tőke), amely nem koncentrálódott specifikusan magyar tartalékká. Emiatt az 1920-as évek konjunktúrája idején jövedelmező mezőgazdaság, ipar és kereskedelem vagyonosodási folyamatában a magyarság nem támogathatott tartalékaival egy megbízható magyar jellegű pénzintézetet. Az RNB visszleszámítolási hitelének a hiányában csupán saját tőkeerejükre utalva, a magyar pénzintézetek tagjai erős küzdelmet folytattak egymás között a betétekért, s emellett minden intézet osztalékpolitikát űzött. A drága pénz mellett tehát nagy haszonra törekedtek, ami az adósok rovására ment. Ehhez járult még a drága igazgatási költség, hiszen minden kis intézetnek önálló igazgatósága volt. Ezzel ellentétben a szász pénzintézetek következetesen kitartottak a (szászoknak nyújtott) kölcsönök alacsony kamatszintje mellett. A harmincas évek végi erdélyi magyar pénzügyeket elemző Bözödi György hitelpolitikai cselekvési paradigmaként a szász altruizmus követését javasolta: „Pedig kész leckét és kész példát szolgáltattak számunkra a szász bankok, miképpen kell kisebbségi népnek berendezni a maga pénzügyi életét. 1912-ben a szászok kezelésében lévő idegen tőkék közel tízszeresét tették ki a saját tőkéjüknek, és évi tiszta nyereségüknek közel egyharmad részét, 726 000 koronát fordítottak jótékony célra, s ebből 456 000 korona az egyházaknak és az iskoláknak jutott. Ekkora összeggel a háború után pénz hiányában

[2] Gazdasági kongresszusunk által elfogadott határozati javaslatok. In: *Szövetkezeti Értesítõ*. 1933. 8. sz. 4-5.
[3] Oberding József György: *A szövetkezetek szerepe az erdélyi magyarság életében*. In: Magyar Szövetkezés. 1939. 7. sz. 6-7.
[4] Gyárfás Elemér: *Az erdélyi magyar pénzintézetek*. In: Magyar Kisebbség. 1924. 154-167.

bezárt összes felekezeti iskolánkat fenntarthattuk volna”[5].

A Bankszindikátus részvénytársasági bankjaihoz képest a kishitel és takarékosság szövetkezeti kezelése gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt hatékonyabbnak bizonyult.

A magyar intézmények között gazdaságilag is konkretizálódott nemzeti szolidaritásra szemléletes példa volt a szövetkezeti rendszer és az egyházak együttműködése – főleg az oktatás, szövetkezetalapítás és a biztosításügy megszervezésében. Az 1929-ben megjelent román mezőgazdasági szakoktatási törvény lehetőséget nyújtott magánalapítású gazdasági szakiskolák létesítésére. Ezt a lehetőséget felhasználva, a magyar egyházak gazdasági iskolákat alapítottak: Székelykeresztúr (1931, unitárius egyház), Csombord (1934, református egyház), Radnót és Kézdivásárhely (1935, a Római Katolikus Státus alapítása). A szövetkezetek szervezésében és működtetésében a magyar lelkészek és egyházi szervezetek (IKE, Kolping Egyesület, Római Katolikus Népszövetség Egyetemi Szakosztálya) település/közösségi szinten is oroszlánrészt vállaltak, ezért volt nagy csapás, hogy 1940-ben a román állam megtiltotta a magyar lelkészeknek, hogy szerepet vállaljanak a szövetkezetek vezetésében. A szövetkezeti mozgalom széles társadalombázisa és demokratikus szerkezete abban is megnyilvánult, hogy a magyar szövetkezeti központok vezetésében egyenlő arányban voltak képviselve a történelmi egyházak. Amellett, hogy betétgyűjtésben az egyházak is támogatták a hitelszövetkezeteket, azáltal hogy megtakarítható tőkéiket a hitelszövetkezetnél helyezték el, a biztosítási üzletág intézményes megszervezése céljából a GHK átvette a Minerva Biztosító Rt érdekképviseletét, hogy azt tagszövetkezeteinek alképviseletként tovább adja. Mindezt az üzletpolitikai váltás (a válságot és konverziót ellensúlyozó üzletág-diverzifikáció) mellett még három különleges szempont is indokolta: a tagok és a szövetkezet előnye, valamint a magasabb nemzetgazdasági célok. „A Minerva belföldi vállalat, a magyar egyházak intézménye, tehát a Minervánál fizetett biztosítási díjak egyházi, kulturális és gazdasági érdekeinket szolgálják, sőt a szövetkezet által felvett biztosítások díjai hosszú időn keresztül betétként ott maradnak a szövetkezetnél, s így a falu pénzforgalmát növelik, a falu hiteléletét táplálják”.[6]

A nemzetgazdasági cél (belső vagyonforgalom-, kezelés) mellett érvényesült e közösségi (falu pénzforgalmának bővülése), vállalati (biztosítási jutalék, 10 éves folyószámla betétként helyben kezelt biztosítási díj), valamint egyéni előny (biztosítási anomáliáktól való megvédés, díjkedvezmény). Az a tény, hogy a Minerva Biztosító Intézet részvényei a magyar egyházak tulajdonában voltak, garancia volt az intézet erkölcsi megbízhatóságára nézve.

A hivatásrendi államban a magyar kisebbséget egyetlen szervezet képviselhette, az 1938-ban létrehozott Magyar Népközösség, amelyben szakmai-hivatás szerinti szervezetek képviselték a magyar kisebbségi társadalmat. A szövetkezetek társadalmi súlyáról tanúskodik az, hogy a Magyar Népközösségben a két magyar szövetkezeti központ mint legnagyobb, legátfogóbb magyar szervezet vehetett részt. Az egyház mellett ilyen jelentős és átfogó szervezet a szövetkezeti mozgalommal szintén együttműködő gazdaköri mozgalom, az EMGE volt. A szövetkezeti sérelmek és kívánságok megoldására a GHK és a Hangya közösen megalakította a Népközösség Szövetkezeti Alosztályát, emlékiratban terjesztették sérelmeiket a kormányhatóság elé.

Az önrendelkezés és függetlenség elvét sértő rendeletek érvényüket veszítették az 1940–1944 között Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyben, ahol a szövetkezetek megtarthatták saját szervezetüket és önállóságukat (a 2150–1941 sz. M.E. rendelet szerint). Az észak-erdélyi (422) román szövetkezet is autonóm szervezetük, a kolozsvári „Plugarul" Centrala Cooperativelor keretében és irányításával működik tovább, hitel, áruellátó és értékesítő szervként is. A német szövetkezetek a besztercei „Zentralverband Raiffeisen” központban tömörültek. Az észak-erdélyi román szövetkezetek és a dél-erdélyi magyar szövetkezetek képviselői által kezdeményezett reciprocitási tárgyalásokon (1940–44) a román, illetve magyar szövetkezetek önrendelkezésének kölcsönös szavatolását kérte mindkét fél a budapesti és bukaresti kormánynál: rávették a két ország kormányát egyes szigorúan tárolt termékeknek a szövetkezeti szervezet részére való kiutalására, monopolcikkek árusítására szóló engedélyek kölcsönös kiadására, a szövetkezeti alkalmazottak katonai szolgálat alóli felmentésére. A kölcsönösség elve alapján kérték, hogy a „Szövetség” ne éljen kinevezés jogával, és ne nevezze ki a „Plugarul” szövetkezetek igazgatósági tanácsába felügyelőjét, a Szövetkezetek Nemzeti Intézete pedig hívja vissza kinevezett képviselőit a dél-erdélyi „Hangya ”igazgatóságból.

Összegzésképpen megállapítható, hogy egyetlen szövetkezeti rendszer sem épülhetett ki koordináció, finanszírozás és szakértelem nélkül. E három tényező intézményesítése szerint csoportosítva lehet röviden és szemléletesen összehasonlítani a három erdélyi nemzetiség önálló gazdasági szerveződését a nemzetközi szövetkezeti mozgalommal párhuzamot vonva (lásd táblázat a tanulmány végén). A magyar szövetkezeti hálózat – a gazdasági diszkrimináció ellenére – volt a legnagyobb lélekszámú szervezet. A bécsi döntést közvetlenül megelőző időszakban az erdélyi magyar családoknak fele legalább egy szövetkezetnek volt tagja. 1938-ban Románia magyarlakta területein 466 gazdasági- és hitelszövetkezetnek 135 ezer tagja volt, 320 fogyasztási szövetkezet-

[5] Bözödi György: *Székely Bánja*. Mentor. Reprint. h. é. n. 145-151. L. még: Móricz Miklós: *România tõkepolitikája Erdélyben* 1919-1929 között. Budapest, é. n. 14.

nek pedig 66 ezer tagja, akik családtagjaikkal együtt 3-4 millió magyar szövetkezeti tagot jelentettek, azaz a romániai magyarság csaknem felét. A magyaroknál 14,8, a németeknél 15,9, az erdélyi románoknál 33,5 lélekre jutott egy hitelszövetkezeti tag. Minthogy az erdélyi magyarság 72%-a falun élt, a magyar falvakban a szövetkezet iskolafenntartó szerepet töltött be: „az egyházi adó annyival kevesbedik, amennyivel a szövetkezet az iskola támogatásához hozzájárul". A falusi lakosság mellett különösen a városi magyar iparosság, valamint az irodalmárok és egyetemi hallgatók valósították meg közös gazdasági érdekeik érvényesítését (könyvkiadás, kolozsvári magyar diákotthon) szövetkezeti formában. Erdély magyar egyházi biztosító intézete, a Minerva Rt volt egyben a legnagyobb könyvkiadó is. A magyar szövetkezeti hálózat üzletágdiverzifikáció révén nemzetközileg versenyképes minőségű márkázott termékeket exportra is szállított, mindezzel helyi foglalkoztatást és többletjövedelmet nyújtott a családoknak. Jelentős volt szociális és vidékfejlesztő tevékenységük, reálértékben pedig a szövetkezetek vagyona. Az erdélyi magyar közösség oktatási és kulturális intézményeinek fenntartásában ugyancsak pótolhatatlan szerepet töltött be a két szövetkezeti központ (könyvtárszervezés, egyetemi diákotthon). A szövetkezetek társadalmi szerepét tekintve nemcsak a gazdasági érdekvédelem (EMGE), hanem a tudományos (EME Közgazdasági szakosztálya, elnök: dr. gr. Bethlen László) és ifjúsági szervezetek, így a Székelyek Kolozsvári Társasága, az Erdélyi Fiatalok, a Hitel és a Vásárhelyi találkozó résztvevői is az északi népek (elsősorban a dán és a finn) szövetkezeti demokráciáját tartották követésre méltó paradigmának gazdasági és kulturális-nemzeti vonatkozásban egyaránt. A magyar szövetkezeti intézményrendszer azáltal, hogy a nemzeti közösség mintegy felét integrálta, a kisebbségi magyarság demokratikus társadalomgazdasági rendszerének kiépülését segíthette elő.

Az erdélyi szövetkezetek elleni, 1944–45-tel kezdődő beolvasztási, államosítási fejleményeket kitűnően összefoglalja Vincze Gábor. A szövetkezeti szervezet volt az egyház mellett a magyarság legátfogóbb társadalmi intézménye, s ekként a második világháborút lezáró párizsi béke (1947) tárgyalásain jogszerű lett volna, ha az erdélyi egyházi és szövetkezeti intézmények demokratikusan választott vezetőinek közös *Memorandum*át az erdélyi magyarság legnagyobb részének kívánságaként fogadták volna. Ezzel ellentétben, a román kormány az aláírókat (Márton Áron, Venczel József, Korparich Ede, Lakatos István) börtönbüntetésre ítélte, a magyar szövetkezeteket pedig betiltották, vagyonukat államosították 1948-ban.

Az államszocializmus szükségszerű bukása utáni közép-kelet-európai államokban kísérletek történtek a szövetkezetek újjászervezésére, elsősorban a TACIS és a PHARE programok támogatásával; az átmeneti gazdasági-társadalmi rendszerek ilyen jellegű próbálkozásairól kiváló szakemberek jelentettek meg tanulmánykötéteket. Mivel mindez külön tanulmányt igényel, itt csak jelezni kívánom hogy, mihelyt a piacgazdaságba való átmenet stabilizálódik, az Európai Unióban és Észak-Amerikában ma is a legsűrűbb hitelhálózatot képező hitelszövetkezetek megjelenése a kelet-európai térségben is pótolhatatlan lesz. A szövetkezetek sikeres újjászervezéséhez két tényező szükséges: a kedvező törvényes keret és az oktatási-szakképzési-kutatási intézmények munkája. Kelet-európai paradoxon, hogy a törvények megfogalmazásából, alkalmazásából, véleményezéséből maguk a törvény alanyai, a szövetkezetek és érdekvédelmi szerveik maradnak ki, amiatt, hogy egyszerűen nem léteznek; mindez pedig nem tekinthető teljesen demokratikus folyamatnak. Az alapítványi (LAM-Illyefalva) és nyugati szövetkezetek eszmei és anyagi támogatásával létesített néhány valódi hitelszövetkezet érdekképviselete nem alakulhatott meg, mivel 1999 júliusától, a román hitelszövetkezeti törvény bevonásától tilos érdekképviseletek és újabb hitelszövetkezetek alakítása (a tiltás és törvénybevonás ürügye több, piramisjátékszerű "hitelszövetkezeti álcában jelentkező" szélhámos vállalkozások megjelenése, és ezek állami ellenőrzésének lehetetlensége volt); ugyanakkor azonban az addig megalakult érdekképviseletek tovább működhetnek. Mindez egyaránt ellenkezik az állampolgári jogokkal (egyesülési szabadság), valamint a nemzetközi irányelvekkel (ENSZ, EU). E törvényhozási problémák mellett a civil szervezetekre hárul a kezdeményezés az oktatás-szakképzés és kutatás megszervezésére. A jog- és gazdaságtörténet a szövetkezeti hagyományok feltárását végezné, a közgazdasági, jogi és szociológiai kutatások feladata lenne a korszerű szövetkezeti vállalattípusok meghonosításának lehetőségeit/esélyeit feldolgozni (megvalósíthatósági tanulmányok). A korszerű modellek és a helyi hagyományok ismeretében egyrészt spontánul megszűnnének az eddigi előítéletek, másrészt pedig a mai adottságok- nak/kihívásoknak (munkanélküliség, szolgáltatás-hiány) megfelelő intézmények létrehozása válna lehetővé. Az egyetemi, főiskolai közgazdasági képzés (kellően diverzifikált szakosodási lehetőségek) intézményesítése a hatékony szervezést és fenntartható működést szavatolná. Az egyetemi oktatási és szakmai képzési rendszerben jobban kellene ismerni és kutatni a szövetkezeti vállalkozási formát, amely egyre dinamikusabb szerepet játszhat a helyi közösségek és erőforrások megtartásában és gyarapításában. Az állami szerepvállalás csökkenése (devolúció) bizonyos szociális-gazdasági problémák kezelésében e feladatokat átruházza a civil társadalomra, az állampolgárok közvetlen részvételén alapuló autonóm szervezetek hálózatára. A nyitott társadalom alapértékeinek megfelelően az érintettek (egyének és közösségek) szövetkezeteik révén fokozottabban véleménynyilvánításhoz, a róluk szóló döntésekben való aktív/tényleges részvételhez juthatnak.